

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника

Данилевської Юлії Олександрівни на дисертацію

Усманова Руслана Абдішекуровича

**«Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом
незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю
081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Кримінальні правопорушення проти власності традиційно посідають перше місце серед зареєстрованих кримінальних правопорушень. За останні три роки серед кримінальних правопорушень проти власності спостерігається зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України «Шахрайство». Так, у 2022 році за даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення було обліковано 32086 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, зі кількістю шахрайства посідали друге місце серед зареєстрованих кримінальних правопорушень, після крадіжок. У 2023 році було зареєстровано 82609 випадків шахрайств, у 2024 році – 64978, за останні два роки ці кримінальні правопорушення посідають перше місце поміж усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень проти власності. За даними Національної поліції, серед кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, найбільш розповсюдженими є шахрайські дії, пов'язані з інтернет-замовленнями, фішингом та фейковими дзвінками нібито з «банків» та «міжнародних організацій» – діяння, пов'язані з застосуванням з використанням електронно-обчислювальної техніки.

З огляду на викладене, обрана Усмановим Р.А. тема дисертації «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» є актуальною, а звернення здобувача до неї своєчасним та затребуваним.

Науковий рівень дисертації та новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень, їх наукова обґрунтованість.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що вміщують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У розділі 1 роботи «Загальні засади дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» автором розглядається стан дослідження вищезазначеного питання, наводиться класифікація шахрайства, вчинюваного шляхом використання комп'ютерної техніки. Зокрема, автором пропонується взяти за базову, що відповідає меті й завданням дослідження, таку класифікацію шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки:

- шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке підлягає кваліфікації тільки за ст. 190 КК;
- шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке, крім кваліфікації за ст. 190 КК, потребує додаткової кваліфікації (С. 47).

Також у розділі 1 представлені результати вивчення практики кримінально-правової протидії шахрайству, вчинюваному шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки: автором вивчено 671 обвинувальний вирок суду (С. 50, додаток Є) та проаналізований зарубіжний та міжнародний досвід кримінально-правової протидії шахрайству, яке вчиняється з використанням інформаційних технологій.

У розділі 2 дисертації здобувач аналізує склад кримінального правопорушення – шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ. Досліджуючи предмет вказаного кримінального правопорушення дисертант надає детальну характеристику безготівкових грошей, зазначаючи, що вони відносяться не до предмету шахрайства, оскільки є правом на майно, а повинні розглядатися як предмет злочинного впливу – той елемент суспільних відносин, що охороняються кримінальним

законом, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому, отже, у першу чергу завдається шкода (С. 93), тобто є частиною об'єкту кримінального правопорушення. Так само до предмету злочинного впливу автор відносить віртуальні активи (криптовалюту) (С. 103-104).

Усмановим Р.А. надається характеристика об'єктивної сторони шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, та зазначається, що формулювання обґрунтованої позиції щодо кваліфікації несанкціонованих транзакцій безготівкових коштів потребує пошуку відповідей на два такі питання:

1) чи може вважатися обманом в контексті кримінальної відповідальності за шахрайство (ст. 190 КК) повідомлення неправдивих відомостей не потерпілій особі (не власникові банківського рахунку);

2) чи може обман у таких випадках полягати в повідомленні неправдивих даних не безпосередньо працівникам банківських установ (наприклад, касирам), а бути опосередкованим засобами обчислювальної техніки, що їх використовує банківська установа (платіжний термінал, банкомат, спеціалізований сайт тощо) (С. 111).

Також дослідником розглядаються електронно-обчислювальна техніка як знаряддя вчинення шахрайства та незаконні операції з використанням ЕОТ як спосіб шахрайства.

При розгляді суб'єктивних ознак шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ, Усманов Р.А. аргументує недоцільність зниження віку кримінальної відповідальності за розглядуване кримінальне правопорушення, наводячи детальну характеристику особи злочинця (С. 123-131).

Третій розділ дисертації «Засоби реагування на вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» містить два підрозділи. У підрозділі 3.1 «Кримінально-правові наслідки учинення шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ» розглядаються такі групи кримінально-правових наслідків, як: 1) караність

(встановлення в законі та призначення судами покарання); 2) звільнення від покарання (С. 143). Підрозділ 3.2 «Окремі питання запобігання шахрайству, вчинюваному шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ» присвячений доповненню та актуалізації, з огляду на сучасний рівень спеціалізованих інформаційних технологій, які набули широкого використання, таких заходів запобігання як:

- 1) використання систем штучного інтелекту для протидії шахрайству;
- 2) технології державно-приватного партнерства у сфері протидії шахрайству;
- 3) оновлення системи підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, що здійснюють протидію шахрайству, вчинюваному з використанням ЕОТ (С. 150).

Вищенаведене дозволило Усманову Р.А. винести на захист положення і висновки, які, у переважній більшості, є новими або містять значну частку новизни. Серед основних розроблених положень, що розв'язують конкретні наукові завдання, мають характер концептуальних і відповідають критеріям наукової новизни, слід відмітити такі:

уперше:

- доведено, що коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, здійснюється щодо безготівкових грошей, безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини власності, опосередковані використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем;

- обґрунтовано, що специфіка відносин власності, опосередкованих використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем, як об'єкта шахрайства, конкретизується у таких ознаках як реквізити договору банківського обслуговування, реквізити банківського рахунку потерпілої особи, реквізити договору на отримання платіжних послуг, реквізити платіжної картки потерпілої особи, дані щодо ініційованих винною особою транзакцій із рахунку потерпілої особи;

- обґрунтовано, що безготівкові гроші, як предмет злочинного впливу шахрайства, являють собою вид права на майно, а саме право потерпілої особи вимагати від банку певну суму коштів та зобов'язання банку виконати цю вимогу;

- у випадках, коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, здійснюється щодо віртуальних активів (криптовалюти), безпосереднім об'єктом запропоновано вважати суспільні відносини власності, опосередковані використанням платіжних систем віртуальних активів;

- обґрунтовано, що специфіка власності, опосередкованих використанням платіжних систем віртуальних активів, як об'єкта шахрайства, конкретизується у таких ознаках як публічні адреси потерпілої та винної осіб, реквізити транзакцій (геш, дата та час, входи, виходи, розмір комісії, номер блоку), у результаті яких потерпіла особа отримала віртуальний актив, реквізити транзакції (транзакцій), ініційованих винною особою;

- віртуальні активи, як предмет злочинного впливу шахрайства, визначено як нематеріальні блага, які є об'єктом цивільних прав потерпілої особи, мають вартість та виражені сукупністю даних в електронній формі, що підтримується системою забезпечення обороту віртуальних активів, щодо яких винна особа намагається здійснити незаконну транзакцію;

- обґрунтовано, що особливість об'єктивної сторони шахрайства, яке вчиняється шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, щодо безготівкових грошей полягає в тому, що винна особа обманним шляхом спонукає банк-емітент виконувати дії, які не були санкціоновані законним законним власником;

- опосередкований обман у випадку коли здійснюється несанкціонована транзакція у віртуальних активах визначено як такий, що полягає у повідомленні учасникам платіжної системи віртуальних активів неправдивих відомостей про те, що особа, який належить віртуальний актив, ініціює транзакцію свого активу;

- електронно-обчислювальна техніка, як знаряддя шахрайства, визначена як функційні блоки, що можуть виконувати значні обчислення, зокрема багаточислові арифметичні та логікові операції без втручання людини, що використовуються для заволодіння чужим майном або правом на майно, здійснення обману або зловживання довірою;

- обґрунтовано, що положення ч. 4 ст. 190 КК не забезпечують нормативного відображення суспільної небезпечності шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки; запропоновано виключення кваліфікуючої ознаки «вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ» зі змісту статті 190 КК;

- правову оцінку підвищеної суспільної небезпечності шахрайства, «обтяженого» вчиненням небезпечних дій щодо функціонування комп'ютерної техніки, запропоновано давати у вигляді кримінально-правової кваліфікації за сукупністю;

удосконалено:

- класифікацію посягань на власність, вчинюваних із використанням комп'ютерної техніки;

- визначення ключових тенденцій судової практики протидії шахрайству з використанням ЕОТ; підтверджено відсутність сталої судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації; близькі за обставинами вчинення випадки отримують різну кримінально-правову оцінку; причому, кримінально-правове реагування на випадки шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки, є більш ліберальним, ніж реагування на шахрайство в цілому та реагування на кримінальні правопорушення проти власності;

- аргументацію недоцільності зменшення віку кримінальної відповідальності за досліджуване кримінальне правопорушення; за гіпотезу для подальших досліджень, запропоноване розуміння розширення сучасних процесів інформатизації як одного з чинників збільшення серед засуджених за шахрайство частки осіб віком від 30 до 50 років, а також зменшення частки осіб із вищою освітою;

отримали подальший розвиток:

- поділ досліджуваних кримінальних правопорушень залежно від особливостей кримінально-правової кваліфікації на шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке підлягає кваліфікації тільки за ст. 190 КК, та шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке, крім кваліфікації за ст. 190 КК, потребує додаткової кваліфікації;

- визначення специфіки змісту суб'єктивної сторони шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, що полягає у встановленні усвідомлення загальних закономірностей функціонування ЕОМ, того, що певні дії забезпечать здійснення обману або зловживання довірою й можуть призвести до заподіяння шкоди потерпілій особі;

- аргументація положення про те, що суворість санкції ч. 4 ст. 190 КК не повною мірою відповідає суспільній небезпечності досліджуваного шахрайства;

- визначення перспективних напрямів запобігання «комп'ютерному» шахрайству шляхом віднесення до їх числа використання спеціалізованих систем штучного інтелекту, державно-приватного партнерства та оновлення системи підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Отже, ступінь наукової новизни дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків і сформульованих рекомендацій відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані:

- у правотворчій діяльності – для удосконалення кримінального законодавства України в частині нормативної регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності, пов'язані з використанням комп'ютерної техніки (Акт впровадження № 02/2024 від 24.05.2024);

- у правозастосовній діяльності – для розв’язання компетентними органами проблемних питань кваліфікації шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ;

- у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень кримінально-правової охорони відносин власності в контексті тенденцій інформатизації;

- в освітньому процесі – для підготовки підручників, навчальних посібників, індивідуальних завдань для самостійної роботи та викладання навчальних дисциплін, кримінально-правового циклу.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Метою дисертаційної роботи визначено комплексну кримінально-правову характеристику шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням комп’ютерної техніки (ч. 4 ст. 190 КК України), та визначення шляхів удосконалення зазначеної кримінально-правової норми.

Для досягнення поставленої мети автором передбачено вирішення таких завдань:

- встановити стан дослідження питань кримінальної відповідальності за шахрайство, що вчиняється шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ;

- здійснити класифікацію шахрайства, вчинюваного з використанням ЕОТ;

- провести аналіз практики застосовування кримінального законодавства щодо посягань на власність із використанням інформаційних технологій;

- дослідити релевантний досвід міжнародної та зарубіжної кримінально-правової протидії;

- дослідити об’єкт та предмет шахрайства, що вчиняється з використанням ЕОТ;

- визначити ознаки об'єктивної сторони шахрайства, що вчиняється з використанням ЕОТ;
- встановити суб'єктивні ознаки шахрайства, що вчиняється з використанням ЕОТ;
- проаналізувати кримінально-правові наслідки шахрайства, що вчиняється з використанням ЕОТ;
- здійснити огляд можливих напрямів підвищення ефективності запобігання шахрайству з використанням ЕОТ.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають традиційні та новітні методи наукового пізнання. Зокрема, догматичний метод було використано для формулювання визначень понять, виявлення недоліків чинного законодавства про кримінальну відповідальність, формулювання пропозицій щодо їх усунення (розділи 2, 3); метод узагальнення – для формулювання висновків дослідження (усі розділи); індукція та дедукція використані для визначення видів шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ (розділ 1); аналіз та синтез – під час встановлення змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак складу досліджуваного кримінального правопорушення (розділи 2); порівняння – для пошуку спільних та несумісних позицій серед положень висловлених у науковому дискурсі щодо кримінальної відповідальності за злочини проти власності, які вчиняються з використанням ЕОТ (усі розділи); юридичної герменевтики – під час тлумачення окремих положень Кримінального кодексу та понять теорії кримінального права (усі розділи); контент-аналізу – у рамках дослідження судової практики (усі розділи). Водночас, для здійснення аналізу статистичних даних щодо протидії злочинності було використано методи відтворюваного дослідження та візуалізації даних (усі розділи).

З урахуванням наведеного можна констатувати, що наукове завдання дисертантом вирішено.

Повнота викладених наукових результатів в опублікованих працях здобувача.

Основні наукові результати дисертації відображено в 7 наукових публікаціях, з них 3 статті – у наукових виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та 4 тези доповідей – у збірниках матеріалів науково-практичних заходів.

Перелік наукових праць здобувача й аналіз їхнього змісту засвідчують, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження досить повно викладено у вітчизняних наукових фахових виданнях, пройшли апробацію на різних науково-практичних заходах.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Детальний аналіз дисертації Усманова Р.А. дає підстави дійти висновку про відсутність текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності.

Зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно та високо оцінюючи проведене дисертантом дослідження, необхідно звернути увагу на наявність окремих положень, що можуть бути предметом для дискусії під час публічного захисту дисертації, серед яких:

1. Одним із завдань, яке дисертант поставив для досягнення мети дисертаційного дослідження, є – дослідити об'єкт та предмет шахрайства, що вчиняється з використанням ЕОТ (С. 20). Утім вивчення підрозділу 2.1 «Об'єкт та предмет шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ» свідчить, що автором досліджений лише предмет злочинного впливу – частина об'єкту цього кримінального правопорушення (С. 93, 103-104). Висновок щодо предмету шахрайства, що вчиняється з використанням ЕОТ, відсутній. З огляду на це, під час захисту слухним з боку дисертанта, буде висловлення своєї позиції щодо предмету шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ.

2. На С. 145 дисертантом зазначається, що дослідження судової практики (підрозділ 1.3) з усією очевидністю свідчить про невідповідність

санкції ч. 4 ст. 190 КК суспільній небезпечності шахрайства, шляхом незаконних дій із використанням ЕОТ. Про зазначене свідчить: 1) аналіз сукупності кримінальних правопорушень, за вчинення яких чинним КК передбачено аналогічне покарання; 2) практика призначення покарань; 3) практика звільнення від покарань (С. 147). Підтримуючи наведені висновки Усманова Р.А., вважаємо, що в межах дисертаційного дослідження недостатнім є лише констатація такого факту. Робота тільки б виграла, якби логічним продовженням таких висновків були б пропозиції щодо виду та розміру покарання за розглядуване кримінальне правопорушення.

Утім висловлені зауваження та рекомендації не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові висновки, нові підходи до вирішення конкретного наукового завдання щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки.

Загальний висновок. Представлена дисертаційна робота Усманова Руслана Абдішекуровича «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» є завершеною роботою, сформульовані у ній наукові результати містять елементи наукової новизни, які мають теоретичне і практичне значення для науки кримінології та кримінального права. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії,

затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор – Усманов Руслан Абдішекурович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

**Рецензент –
кандидат юридичних наук
старший науковий співробітник,
завідувач докторантури
03.04.2025**

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

Підпис Данилевської Юлії Олександрівни засвідчую

**Т.в.о. начальника відділу
документування службової діяльності**

Наталя ХОЗЛУ